

Bożena Kuchmacz

Aktywizacja turystyki i rekreacji we wschodniej części Borów Dolnośląskich w ramach działań "Leader" i programu rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007-2013

Ekonomiczne Problemy Usług nr 85, 11-21

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

BOŻENA KUCHMACZ

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

**AKTYWIZACJA TURYSTYKI I REKREACJI WE WSCHODNIEJ
CZĘŚCI BORÓW DOLNOŚLĄSKICH W RAMACH DZIAŁAŃ
„LEADER” I PROGRAMU ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH
NA LATA 2007–2013**

Wprowadzenie

Według Lokalnej Strategii Rozwoju Lokalnej Grupy Działania „Wrzosowa Kraina”¹ Bory Dolnośląskie stanowią jeden z czterech głównych kompleksów ochrony przyrody i krajobrazu w województwie dolnośląskim oraz największy kompleks leśny w Europie Środkowej. Występują tu wszystkie główne formy ochrony z wyjątkiem parku narodowego. Bogate i różnorodne zasoby przyrodniczo-społeczno-kulturowe są jedyne w swoim rodzaju. Na terenie borów funkcjonuje Przemkowski Park Krajobrazowy, pięć rezerwatów przyrody, pięć obszarów Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000, cztery użytki ekologiczne, dwa obszary chronionego krajobrazu, kilkadziesiąt pomników przyrody (głównie wiekowe dęby szypułkowe) oraz pomniki przyrody nieożywionej (głównie eratyki). Obiekty zabytkowe pokrywają nierównomiernie obszar borów – tam, gdzie znajdują się kompleksy leśne, jest ich mniej. Są to najczęściej średnio-wieczne obiekty sakralne, gotyckie kościoły (w niektórych z nich znajdują się

---

¹ *Strategia Rozwoju Lokalnej Grupy Działania „Wrzosowa Kraina”*, Chocianów 2008.

cenne rzeźby i malarstwo), trzy pałace (w tym jeden będący ruiną), krzyże pokutne, zajazdy i okazałe wiejskie zagrody. Specyfikę obszaru stanowi „ludność”², która przybyła na Ziemię Odzyskane zaraz po zakończeniu II wojny światowej – w latach 1946–1947 – z różnych stron Polski i Europy w wyniku zawirowań historycznych lub w poszukiwaniu lepszego życia. Są to reemigranci z byłej Jugosławii, repatrianci z Kresów Wschodnich, ludzie z Centralnej Polski, mniejszość narodowa ukraińska i mniejszość etniczna łemkowska przesiedlona w wyniku akcji „Wisła”³. Do specyficznego bogactwa kulturowego dołącza się bogactwo przyrody. Oba te czynniki stanowią podstawę do wytwarzania lokalnych produktów: spożywczych, rzemieślniczych i rękodziel. Sztandarowym produktem jest miód wrzosowy, któremu Unia Europejska w 2008 roku przyznała znak „Chronione Oznaczenie Geograficzne”. Na liście produktów tradycyjnych zostały zarejestrowane dwie potrawy łemkowskie: keselica – żur łemkowski i juha – kompot z suszonych owoców. Na obszarze Borów Dolnośląskich dominują tradycyjne polskie dania, potrawy kresowe, potrawy bałkańskie. Wyroby rzemieślnicze wpisane do katalogu to: pisanki łemkowskie, ceramika artystyczna i ozdobna, świece z wosku pszczelego i woreczki zapachowe. Oprócz rzemiosła kwitnie rękodzieło tradycyjne: hafty, koronki, stroiki, plastyka obrzędowa, amatorska twórczość ludowa, malarstwo i rzeźba. Na obszarze wschodniej części borów znajduje się wiele szlaków rowerowych, pieszych, ścieżek edukacyjnych, przyrodniczych, historyczno-przyrodniczych i spacerowych.

1. Opis zagadnienia

Na terenie wschodniej części Borów Dolnośląskich w 2004 roku zawiązała się Grupa Partnerska Przemkowskiego Parku Krajobrazowego (GPPPK). Partnerstwo powstało na skutek oddolnej inicjatywy ze względu na potrzeby rozwiązywania konkretnych problemów. GPPPK to trójsektorowe porozumienie

---

² B. Kuchmacz, Projekt *Wigilia wielu kultur* współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz środków budżetu państwa za pośrednictwem Euroregionu Nysa 2009.

³ B. Kuchmacz, Wniosek pt. *Wieczór Kultury Ukraińskiej* o przyznanie dotacji ze środków publicznych w ramach realizacji zadania „Dialog Kulturowy” w formie wspierania wykonania zadania przez Urząd Marszałkowski Województwa Dolnośląskiego, 2010.

między przedstawicielami jednostek samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych i lokalnych przedsiębiorców. Wszystkim partnerom zależy na tym, by poprzez ich działania wschodnia część Borów Dolnośląskich była obszarem dobrze rozpoznawalnym, pełnym efektywnych działań, miejscem, w którym warto żyć. Grupa swoim działaniem objęła trzy gminy: dwie miejsko-wiejskie – Przemków i Chocianów i jedną gminę wiejską – Gromadkę. Wspólnym celem partnerów był rozwój lokalny, dobro mieszkańców i przyrody oraz coraz częściej pojawiających się tu turystów. W roku 2005 grupa zmieniła nazwę na Grupa Partnerska „Wrzosowa Kraina” i na jej podbudowie w 2006 roku w ramach realizacji I Schematu Pilotażowego Programu Leader + powstała Lokalna Grupa Działania Fundacja „Wrzosowa Kraina”, która z powodzeniem realizowała II Schemat Pilotażowego Programu Leader +. W roku 2008 odbyło się pierwsze spotkanie przedstawicieli fundacji, partnerów LGD oraz lokalnych władz samorządowych poświęcone potrzebie opracowania lokalnej strategii rozwoju, która jest punktem wyjściowym do prowadzenia działań w nowym okresie programowania na lata 2009–2015. Wspólną decyzją zebranych zmieniono status organizacji z fundacji na stowarzyszenie i rozszerzono jej obszar działania o sąsiednie gminy wiejskie: Chojnów, Bolesławiec, Lubin. Działania LGD według *Lokalnej Strategii Rozwoju wschodniej części Borów Dolnośląskich w latach 2009–2015* są obiecujące. Obszar LGD – poza wybranymi miejscami – nie posiada znaczących tradycji turystycznych. Obecnie znajduje się w fazie rozwojowej ukierunkowanej głównie na agroturystykę, turystykę aktywną i wypoczynek świąteczny. Wschodnia część Borów Dolnośląskich w porównaniu z zachodnią ma lepszą dostępność od wnętrza kraju, lepiej rozwiniętą komunikację, jest gęściej zaludniona, bogatsza w walory przyrodniczo-krajobrazowe. Problemem jest słabo rozwinięta baza turystyczna. Najbardziej popularną formą turystyki, zwłaszcza szkolnej są wycieczki grupowe pozwalające na poznanie atrakcji Przemkowskiego Parku Krajobrazowego, Ekomuzeum Wrzosowej Krainy, ścieżek edukacyjnych. Wycieczki rekreacyjne odbywają się w oparciu o dobrze rozwinięte szlaki turystyczne. Formą, która łączy możliwości turystyki i wypoczynku weekendowego z właściwą turystyką popytową, są gospodarstwa agroturystyczne.

Turyści przyjeżdżający na coroczne imprezy i święta lokalne poznają obszar borów i coraz częściej wracają w te strony. Najbardziej znane imprezy

turystyczno-rekreacyjne to: „Święto wrzosu”⁴ w Borówkach, „Święto Jagody” w Chocianowie czy „Ogólnopolskie Święto Miodu i Wina” w Przemkowie.

Rozpatrując bazę turystyczną, można zauważyć, że występuje tu przewaga obiektów turystycznych, agroturystycznych i pokrewnych. Istnieje w nich bezpośrednie skojarzenie bazy noclegowej z infrastrukturą służącą turystyce i rekreacji oraz skojarzenie z lokalnymi atrakcjami, a są to: wyznaczone miejsca biwakowe i piknikowe, możliwość korzystania z jazdy konnej i przejażdżek po terenie, celowa hodowla zwierząt, obiekty Ekomuzeum Wrzosowej Krainy, kąpieliska, wędkarstwo, ścieżki edukacyjne, sąsiedztwo atrakcji przyrodniczych i kulturowych. Oferuje się z reguły możliwość wyżywienia, często z dbałością o oryginalność wielokulturowej kuchni lub darów lasu. Organizacja i promocja ruchu turystycznego leży w zakresie działania władz samorządowych i podległych im jednostek budżetowych, organizacji samorządowych i podmiotów prywatnych. Obszar wschodniej części borów jest obecnie dobrze wyposażony w oznakowane szlaki turystyczne – posiada 14 szlaków rowerowych o łącznej długości 657 km, siedem szlaków pieszych o łącznej długości 401 km, dwa szlaki specjalne: Szlak II Armii Wojska Polskiego (wariant południowy – 60 km i wariant północny – 70 km) oraz Szlak Świętego Jakuba o długości 160 km. Szlaki oznakowane są w sposób znormalizowany.

Ścieżki edukacyjne są formą łączącą turystykę z edukacją. Są to ścieżki przyrodnicze, historyczno-przyrodnicze oraz nowo tworzone przez nauczycieli ścieżki spacerowe „Wypraw odkrywców”, prezentujące atrakcyjne miejsca. Na ścieżkach prowadzone są przez instruktorów zajęcia dydaktyczne. Ścieżki posiadają tablice z opisem obiektów.

Eksponaty z terenu znajdują się w zasobach muzeów w Chojnowie, Legnicy, Bolesławcu, Lubinie. Rozwiniętą formą spotkań z dziedzictwem przyrodniczo-kulturowym na tym obszarze jest Ekomuzeum „Wrzosowa Kraina”. Przyroda, kultura, historia i teraźniejszość prezentowane są wspólnie, tworząc „żywą” kolekcję w miejscu ich występowania. Znajduje się tutaj pięć punktów modelowych ekomuzeum: Pasięka „Maja” w Krępie, Dom Leśnika w Dunino

---

⁴ B. Kuchmacz, Europejski Fundusz Rolny na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich Europa inwestująca w obszary wiejskie. Projekt pn. *Święto wrzosu* współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Osi 4 LEADER DZIAŁANIE 413 Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013. Instytucja zarządzająca PROW 2007–2013 Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2010.

wie, „Wrzosowa Chata” w Borówkach, Przemkowski Ośrodek Kultury, Lekcje w Przyrodzie.

Analizując przeprowadzoną analizę SWOT dla obszaru objętego lokalną strategią rozwoju, można zauważyć, że aktywność gospodarcza mieszkańców, taka jak: usługi turystyczne, pozyskiwanie runa leśnego, pszczelarstwo, rolnictwo ekologiczne i lokalne hodowle, ma duże oparcie w zasobach przyrodniczych. Mocną stroną rozwoju obszaru borów jest aktywność lokalnych organizacji i liderów piszących projekty o dofinansowanie z różnych źródeł. Takich aktywnych mieszkańców jest jednak ciągle mało. Generalnie na obszarach wiejskich jest niski poziom zaangażowania obywatelskiego i społecznego. Mocnymi stronami rozwoju turystyki i rekreacji we wschodniej części Borów Dolnośląskich jest duża powierzchnia lasów i stawów, cieki i zbiorniki wodne są atrakcyjne krajobrazowo o walorach rekreacyjnych, czyste powietrze, mozaika krajobrazowa: wydmy śródlądowe, wrzosowiska, torfowiska, rozwijającą się turystyka przyrodnicza. Szansami dla regionu jest jego rozwój oparty o walory przyrodniczo-kulturowe w tym Natura 2000, rozwój turystyki weekendowej, agroturystyki, a także turystyki specjalistycznej i przyrodniczej, ekoturystyki, wzrost zapotrzebowania na kontakt z przyrodą, możliwość efektywniejszego wykorzystania środków unijnych, wzrost aktywności i integracji społeczności lokalnej, ciekawsza oferta spędzania wolnego czasu. Słabymi stronami jest niewystarczająca promocja regionu, zwłaszcza walorów przyrodniczych, w części regionu ujemne saldo migracji, zbyt niska aktywność społeczna i obywatelska, niezadowolająco rozwinięta baza turystyczno-rekreacyjna i usługowa. Zagrożeniami są: planowane uruchomienie odkrywkowego wydobycia węgla brunatnego we wschodniej części LGD, skomplikowane procedury przy realizacji przedsięwzięć na obszarze Natura 2000, wzrost apatii społecznej i spadek zaangażowania ludzi w życie społeczne, ubożenie i starzenie się społeczeństwa. Wizja rozwoju wschodniej części borów jest to suma marzeń aktywnych mieszkańców i ich konkretne działania na rzecz rozwoju tego obszaru. Wyobrażam sobie, że po zakończonym okresie aktywizacji w ramach działań Leader i PROW na lata 2007–2013 Wrzosowa Kraina – zgodnie z lokalną strategią rozwoju – będzie regionem znanym głównie z rozległych naturalnych lasów z wydmami, wrzosowiskami, stawami rybnymi oraz smacznej kuchni z tradycjami, opartej na runie leśnym i płodach rolnych. Wyjątkowy charakter dolnośląskiej wsi, wielokulturowość, bogactwo przyrodniczo-krajobrazowe oraz wysokiej jakości produkty, usługi i infrastruktura sprawi, że wiele osób spędzać tu będzie wolny

czas, jak również osiedli się. Mieszkańcy aktywnie uczestniczyć będą w życiu i rozwoju regionu, współpracując ze sobą, samorządami, przedsiębiorcami i organizacjami pozarządowymi – czerpiąc inspiracje z natury.

Żeby marzenia się spełniły, Rada i Zarząd Stowarzyszenia LGD „Wrzowska Kraina” wyciągnęły wnioski z analizy SWOT i określiły cele i działania zmierzające do aktywizacji turystyki i rekreacji we wschodniej części Borów Dolnośląskich.

Pierwszym celem ogólnym określonym w strategii jest „Zrównoważony rozwój regionu oparty o turystykę, dbałość o dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe oraz wykorzystanie lokalnych zasobów”. Cele szczegółowe dotyczą efektywnej ochrony zasobów przyrodniczo-kulturowo-historycznych oraz zbudowania spójnego systemu oznakowania i rozbudowy infrastruktury turystycznej. W ramach przedsięwzięć dotyczących turystyki i wypoczynku planuje się m.in.: zabezpieczenie obiektów zabytkowych, utrzymanie istniejących oraz tworzenie nowych szlaków rowerowych, pieszych i konnych, ujednolicone oznakowanie szlaków.

W celu ogólnym drugim planowany jest „Rozwój gospodarczy obszaru w oparciu o lokalne zasoby”. W celach szczegółowych planuje się wsparcie rozwoju rolnictwa proekologicznego i agroturystyki, rozwój usług turystycznych i produktów lokalnych. W działaniach przewidziane są warsztaty, szkolenia podnoszące umiejętności mieszkańców, wsparcie dla usług okołoturystycznych, rozwój oferty turystycznej, wsparcie dla usług związanych z rekreacją, wsparcie dla hodowców zwierząt wykorzystywanych do funkcji turystyczno-rekreacyjnych, działania promocyjne.

Cel ogólny trzeci dotyczy „Wzmocnienia kapitału społecznego oraz zwiększenia samodzielności mieszkańców w radzeniu sobie z lokalnymi problemami i działaniami na rzecz swojego miejsca zamieszkania”.

Według Putnama⁵ „kapitał społeczny oznacza ogół norm, sieci wzajemnego zaufania, lojalności, poziomych sieci zależności w danej grupie społecznej”. Francis Fukuyama⁶ twierdzi, „że sprawne funkcjonowanie liberalnych instytucji politycznych i gospodarczych musi opierać się na zdrowym i dynamicznym społeczeństwie obywatelskim i jego pozarządowych strukturach, tj. klubach,

---

⁵ R. Putnam, *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Znak, Kraków 1995.

⁶ F. Fukuyama, *Zaufanie. Kapitał społeczny, a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.

zespołach, dobrowolnych organizacjach dobroczynnych lub religijnych, stowarzyszeniach, które buduje się przy znaczącym udziale rodziny. Rodzina jest to podstawowa instytucja, dzięki której jednostki nawiązują kontakt z daną kulturą i zdobywają umiejętności niezbędne do życia w społeczeństwie”. W celach szczegółowych określone jest wsparcie różnych form aktywności społecznej, wyłonienie liderów, wspieranie procesu zrzeszania się. Skutkiem realizacji przedsięwzięć ma być rozwinięte społeczeństwo obywatelskie, a w tym stworzenie oferty edukacyjnej bazującej na walorach kulturowo-przyrodniczych i tworzonej infrastrukturze rekreacyjno-turystycznej.

Cel ogólny czwarty „Konsolidacja regionu oraz jego promocja – jako wyjątkowego miejsca w Europie”. Cele szczegółowe wspierają rozwój partnerskiej współpracy, integrację i promocję społeczeństwa lokalnego. W ramach przedsięwzięć planuje się integrację regionu, organizowanie imprez kulturalnych i sportowo-rekreacyjnych, rozwój promocji za pomocą Internetu, zapraszanie turystów do wschodniej części Borów Dolnośląskich.

Całkowity budżet, jakim dysponuje Lokalna Grupa Działania „Wrzosowa Kraina” w ramach realizacji Osi 4 LEADER – Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich wynosi 9 018 232,00 zł. Wielkość budżetu wynika z iloczynu liczby mieszkańców zameldowanych na pobyt stały, na obszarze objętym LSR według stanu na dzień 31 grudnia 2006 roku (wg GUS) i określonych dla poszczególnych komponentów kwot. Koszty całkowite operacji stanowią sumę kwoty refundowanej (dofinansowania) i wkładu własnego zgodnego z rodzajem operacji – wg wytycznych PROW 2007–2013.

2. Turystyka i rekreacja w gminie Gromadka

Pierwszy artykuł o pięknie doliny wrzosowiskowej w gminie Gromadka pojawił się w „księdze pamiątkowej z okazji poświęcenia gimnastycznego i sportowego boiska”. Napisał go główny nauczyciel i kantor Dietrich. Autorzy „Kroniki o Gromadce” zamieścili dosłowny opis artykułu z 1925 roku. „Kto wrzosowisko raz dokładnie poznał, kto dziesięciolecia z nimi zrastał się, temu

ono stało się ojczystą krainą i ja chcę w następujący sposób przedstawić życie na wrzosowisku, jego zalety i piękno (...)”⁷.

Na obszarze gminy Gromadka znajduje się rezerwat florystyczno-torfowiskowy utworzony w 1994 roku pod nazwą „Torfowisko Borówki” o pow. 37,42 ha. Ochrona ma na celu zachowanie rzadkiego torfowiska przejściowego i boru bagiennego z chronionymi gatunkami.

Na terenie gminy leży Przemkowski Park Krajobrazowy, ponadto funkcjonują tu dwa obszary Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000, tj.: Wrzosowiska Przemkowskie (PLH 020015; SOO) oraz Bory Dolnośląskie (PLB 020005; OSO).

Najliczniejsze są obiekty sakralne o średniowiecznej metryce. Obiekty kultury dworskiej zachowały się w Osłej. Najstarsze zagrody jednobudynkowe lub dwubudynkowe z końca XVIII wieku znajdują się w Różyńcu i Modłej. W gminie znajduje się karczma w Osłej (z I połowy XIX w.) i kuźnia w Modłej. Dla wsi Gromadka charakterystyczne są obiekty przemysłu metalurgicznego.

Organizacją i promocją ruchu turystyczno-rekreacyjnego w gminie zajmują się – w różnych zakresach działania – władze samorządowe i podległe im jednostki budżetowe, organizacje samorządowe (czynniki społeczne) oraz podmioty prywatne. Gmina Gromadka jest obecnie dobrze wyposażona w szlaki turystyczne rowerowe, piesze, wśród których należy wymienić:

- szlaki rowerowe: Szlak Borowika (Przemków–Leszno Górne Wierzbowa) znaki czerwone, (Przemków–Gromadka), Szlak Niebieski (Przemków–Gromadka–Chocianów–Przemków), znaki niebieskie (Przemków–Gromadka–Chocianów), Szlak Rokitki (Rokitki–Biskupin–Modła–Jerzmanowice–Rokitki), (Chojnów–Gromadka);
- szlaki piesze: Szlak Leśny (Bolesławiec–Gromadka–Chocianów–Lubin), Szlak Czerwony (Przemków–Gromadka–Chocianów), Szlak spacerowy (Modła–Rokitki);
- szlaki specjalne: Szlak II Armii Wojska Polskiego – wariant północny (Ścinawa–Lubin–Gromadka–Bolesławiec) oraz Szlak św. Jakuba (Chocianów–Gromadka–Bolesławiec).

Jeśli chodzi o ścieżki edukacyjne, to w gminie Gromadka znajdują się:

---

⁷ H. Hertwig, H. Hertwig, *Kronika Gromadki*, „Bolesławiecka Gazeta Stron Ojczystych” 1957, z. 8, s. 8, z. 19, s. 7–8, tłumaczenie Barbara Skowron.

- „Ścieżka zmysłów” – znajduje się we wsi Borówki. Stanowi ją 30-metrowa trasa wysypana szyszkami, korą, igliwem i zrębami drzewnymi. Chodząc po niej bosymi stopami, odczuwa się wszystkimi zmysłami piękno natury;
- „Torfowisko Borówki” – ścieżka przyrodnicza o długości 8 km utworzona przez Nadleśnictwo Chocianów. Jej tematem jest przyroda Borów Dolnośląskich, m.in. torfowisko przejściowe (rezerwat);
- „Tropienie śladów zwierząt w Wilkocinie” – nie oznakowana ścieżka długości 6 km, prowadzi z Wilkocina do bunkra poradzieckiego i wydmy śródlądowej. Umożliwia poznanie środowiska borów oraz zimowiska nietoperzy w poradzieckich bunkrach;
- „Przyrodniczo-historyczne wędrówki po podworskim parku” – ścieżka o długości ok. 1 km, przebiega po zabytkowym parku podworskim w miejscowości Modła w gminie Gromadka.

Perspektywy rozwoju agroturystyki, turystyki aktywnej i wypoczynku świątecznego dla gminy Gromadka są optymistyczne. Rezerwat „Torfowisko Borówki” oraz „Ścieżka zmysłów” utworzona przez dzieci ze szkół w Wierzbowej i Gromadki przy koordynacji Gminnego Ośrodka Kultury i Sportu w Gromadce przyciągają coraz liczniejszych turystów. Cykliczny ruch przyjazdowy generuje impreza plenerowa „Święto wrzosu” w Borówkach, odbywająca się w połowie sierpnia. Impreza ta organizowana jest w ramach Ogólnopolskich Dni Partnerstwa Lokalnego Krajowej Sieci Grup Partnerskich, których koordynatorem jest Fundacja Partnerstwo dla Środowiska. Impreza również wpisuje się w kalendarz „Dni Dolnego Śląska”. W ramach imprezy organizowany jest rajd rowerowy Gromadka Tour o długości około 50 km oraz rajd pieszy z Przemkowa do Borówek o długości 26 km. Obie formy aktywności rekreacyjnej mają na celu wyeksponowanie i promocję najcenniejszych walorów przyrodniczo-kulturowo-społecznych obszaru Wrzosowej Krainy, w tym: szlaków rowerowych, kwitnących hektarów wrzosu, krajobrazów wydm śródlądowych, poradzieckich bunkrów w Wilkocinie, specyficznej na tym obszarze wielokulturowości, warsztatów zielarskich. Wycieczki piesze i rowerowe są „żywą” lekcją o przyrodzie. Przygotowane są również bliższe wycieczki piesze na „Ścieżkę zmysłów” oraz do rezerwatu przyrody „Torfowisko Borówki”. We wsi Borówki utworzony jest jeden z pięciu punktów modelowych Ekomuzeum Wrzosowej Krainy – „Wrzosowa Chata”, wzbogacający ofertę gospodarstwa agroturystycznego o warsztaty zielarskie polegające na tworzeniu własnych kompozycji zie-

larskich, leczniczych, kosmetycznych i kulinarnych z „darów lasu”. Na boisku w Borówkach organizowany jest kiermasz lokalnego produktu i rękodzieła „W zgodzie z naturą”, występy dzieci i młodzieży pod nazwą „Młodzi – zdolni”, występy wielokulturowych zespołów folklorystycznych, wrzosowe konkursy i warsztaty, plenerowa projekcja filmu o „Święcie wrzosu”, koncert gwiazdy wieczoru, pokaz sztucznych ogni i zabawa integracyjna przy ognisku. Impreza dofinansowana jest w 70% z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Uwagi końcowe

Omówiona specyfika obszaru, związane z nią atuty i szanse oraz problemy i bariery rozwojowe zidentyfikowane w analizie SWOT, jak również opisane w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich cele dla programu Leader stanowią punkt wyjścia do pracy nad celami *Lokalne Strategii Rozwoju dla obszarów wschodniej części Borów Dolnośląskich*. Wdrażanie LSR w życie w ramach „Leader” i „PROW na lata 2007–2013” odbywa się zgodnie z założonymi celami i działaniami. Za realizację działań związanych z wdrażaniem LSR odpowiada Zarząd Lokalnej Grupy Działania. Zarząd aktualizuje i monitoruje strategię, mobilizuje i aktywizuje społeczności lokalne do zaangażowania się w realizację Leadera, promuje i informuje o wszystkich działaniach. Rada w sposób bezstronny, jawny i przejrzysty powinna wybierać projekty do realizacji. Realizacja celów ogólnych, szczegółowych i przedsięwzięć określonych w strategii przyczyni się do aktywizacji i rozwoju turystyki i rekreacji we wschodniej części Borów Dolnośląskich w tym:

1. Zachowania i pielęgnacji walorów przyrodniczych i kulturowych obszaru, rozwoju niezbędnej infrastruktury turystycznej i narzędzi do obsługi ruchu turystycznego oraz wzrostu atrakcyjności, poprawy estetyki i wizerunku obszarów wiejskich „Wrzosowej Krainy”.
2. Wzrostu przedsiębiorczości wśród mieszkańców, rozwoju oferty turystycznej – integrującej usługi i produkty lokalne, tworzenia nowych mikroprzedsiębiorstw i miejsc pracy na obszarach wiejskich oraz wzrostu dochodów gospodarstw rolnych.

3. Podniesienia poziomu aktywności i samodzielności mieszkańców, zwiększenia liczby organizacji pozarządowych, wzrostu świadomości obywatelskiej i większej skuteczności w podejmowanych działaniach.
4. Rozwoju sfery gospodarczej i turystyki w regionie, przyczyniając się tym samym do ochrony zasobów i walorów obszaru na skutek aktywnie prowadzonej promocji. Poza tym zintegruje społeczności lokalne, tworząc nowe warunki do rozwijania aktywności i różnorodności podejmowanych inicjatyw w partnerstwie, wpłynie pozytywnie na rozwój lokalnej tożsamości mieszkańców, zwiększy możliwości nabywania przez nich nowych doświadczeń i usprawni dostęp do wiedzy, m.in. poprzez Internet oraz wspólne imprezy i święta.

**ACTIVATION OF TOURISM AND RECREATION IN THE EASTERN PART
OF SILESIAN BORY AS PART OF „LEADER” AND „RURAL
DEVELOPMENT PROGRAMME 2007–2013”**

Summary

Leader is a European program to support rural communities, which call for partnerships. In the years 2009–2015 will be implemented in with the Leader of the European Agricultural Fund for Rural Development „Europe investing in rural areas”. Activities in Poland are co-financed by the European Union under Axis 4 Leader Rural Development Programme 2007–2013. The program is implemented by Local Action Groups (LAG) partners consisting of three sectors: public, social and economic development. The partners developed a Local Development Strategy (LDS) in the area giving scope for activity in the use of the villagers in an innovative way of natural and cultural resources. Their activities contribute to the activation of tourism and recreation.

Translated by Justyna Kuchmacz